

PRESENTACIÓ.

Espanya, el Rei, l'ordre i la llei.

Sempre que els poderosos s'han vist orfes de poder han reaccionat amb violència. Va passar al 1836 (Motí de la Granja), al 1868 (la Gloriosa), al 1874 (cop de Pavía), al 1936 (cop feixista contra la República) i al febrer de 1981 (cop contra la democràcia constitucional). Es tracta dels episodis més visibles i, segurament, dels més aberrants. No han estat els únics de l'Estat espanyol. I Espanya, en matèria colpista, no és que tingui l'exclusiva mundial. Són recents les imatges de milers de manifestants seguidors de Trump assaltant el Congrés nord-americà per torpedinar el nomenament de Joe Biden com a president dels Estats Units. Era un 6 de gener de 2021. Dos anys més tard, la història es repetia al Brasil. Milers de seguidors de Jair Bolsonaro assaltaven les institucions —la presidència, el Congrés i el Tribunal Suprem— reclamant la intervenció de l'Exèrcit per evitar que Lula da Silva es fes amb el govern. El cop d'Estat quedava en temptativa. La simetria dels dos intents colpistes era total. L'avís estava donat: els poderosos no pensen quedar-se quiets si veuen en els processos electorals i en les institucions democràtiques un fre als seus privilegis. A la seva impunitat.

Hem comptabilitzat fins a nou formes de subvertir un règim polític, sigui constitucional o no: alçament, pronunciament, insurrecció, *putch*, motí, rebel·lió, revolució, revolta i guerra civil. Poden ser formes violentes o no ser-ho. Cap de les formes que hem dit són legítimes. Lògicament no estan regulades en l'ordenament jurídic. Es tracta d'estratègies polítiques emparades per la violència i la por. Cal precisar que no sempre la violència irromp com una realitat visible. Hi ha moltes formes d'exercir-la i no totes són explícites. O no totes són portades a terme per aquells a qui l'Estat els reserva

el monopoli d'exercici. La violència pot ser física, econòmica, jurídica, psicològica. Pot ser invisible a més de visible. Pot ser legal o no ser-ho. Quan la violència queda extramurs del marc legal tendeix a fer-se aberrant, salvatge, incontrolada i, sovint, selectiva. Thomas Hobbes va narrar al *Leviatan* que la vida en societat descansa en el temor a la mort. No han faltat èpoques que l'Estat espanyol s'ha legitimat en el terror. Per fer-ho, ha practicat —i practica— la violència. Més i tot, ha excel·lit en el seu exercici. Aquesta dada no podem oblidar-la.

La feblesa del buit de poder.

Explica la llegenda que en els boscos de Nemi, a pocs quilòmetres de Roma, habitava un estrany ermità que era reverenciat com a Rei. En la seva condició de Rei —en altres versions d'aquesta mateixa faula el Rei era també un sacerdot o un sicari— estava sotmès a una pràctica inexorable: per succeir-lo i ocupar el tro místic del bosc de Nemi era necessari assassinar-lo. L'única condició que se li reclamava a l'assassí era ser esclau. L'accés al tro era l'accés a la llibertat. La llibertat del Rei, però, era relativa. Vigilava dia i nit el bosc sagrat, el protegia amb la seva vida, esperant que algú més fort o més astut o més ambiciós vingués a matar-lo. Així aquest *algú* es convertiria, d'immediat, en monarca del lloc. Només aquesta pràctica aberrant del magnicidi com a forma de traspàs del poder assegurava que mai es produís un buit. L'assassinat era el mitjà de transmissió d'un tro mític; alhora que garantia exercir de sobirà d'aquella porció sagrada de la terra.

James Frazer al llibre *The Golden Bough* (1898), un text seminal de l'antropologia moderna, recull aquest mite sobre aquesta estranya forma de traspàs del poder¹. El filòsof italià,

1 Aquest llibre va ser publicat en castellà en diverses versions. Vegeu FRAZER, James G. (1994). *La rama dorada. Magia y religión*. México: Fondo de Cultura Económica.

Michele Cometa, ha vist en el coronel Walter Kurtz a *Apocalypse Now* (1979), de Francis Ford Coppola, una versió militar d'un rei d'un bosc verge en les profunditats de la selva africana². Hi ha una seqüència del film de Coppola on el capità, Benjamin Willard, es veu obligat a assassinar al coronel Kurtz, quan aquest es situa fora de la llei i crea una mena de regne del mal. La seqüència és lenta però permet a Coppola, a través de la figura de Willard, mostrar-nos l'univers mític del film. Ho fa a partir de quatre llibres: un exemplar de Goethe, el títol del qual no es veu bé; la Bíblia en la seva versió anglesa; *From Ritual to Romance* (1920) de la medievalista Jessie L. Weston i el llibre de Frazer en la versió publicada l'any 1922. Quina funció té el llibre de Frazer en el film de Coppola? Explicar-nos qui és el coronel Kurtz i quin és el seu destí. Com a Rei-assassí d'un bosc africà, Kurtz està esperant el seu assassinat. Necessita que un esclau el deslliuri del seu regnat utilitzant la pitjor de la violències.

L'assassinat és una de les formes més antigues de violència política. I segurament la que major literatura ha generat. Hem anticipat que de totes les formes de violència política existents destinades a assolir el poder, ens proposem analitzar aquelles que assoleixen la categoria de cops d'Estat. Sigui per tradició històrica, dèficit democràtic o pòsit cultural, la gamma d'episodis de subversió dels poderosos contra els sistemes polítics establerts a l'Estat espanyol s'ha revelat generós i divers. S'han executat insurreccions, pronunciaments, alçaments, *putschs* i cops en les seves diverses formes; alguns fallits i altres exitosos. Inclús els fallits han tingut conseqüències que arriben fins als nostres dies. La política d'avui no s'explica sense la violència del passat. Els plantejaments, les dinàmiques, el llenguatge, el marc normatiu, la manca de diàleg sobre aspectes clau en el funcionament de les institucions; inclús el paper de l'Exèrcit o

2 Vegeu la lliçó inaugural del curs *Filosofia i cinema*, pronunciada a la Biblioteca regional de Múrcia el 25 de novembre de 2002.

la judicatura responen, sovint, a la lògica del colpisme. El colpisme, encara avui, està a l'epicentre de la política malgrat que costi identificar-lo com a tal.

La realitat política espanyola ens ha regalat un ampli ventall de formes colpistes: de militars exitosos a militars fallits, de militars violents a militars amb vocació d'esdevenir constitucionals. El pas del segle XX al XXI ha fet transitar als cops d'Estat d'una violència descarada a una aparença de legalitat mal dissimulada. Els uniformes castrenses han deixat les experiències colpistes en mans de les togues judicials. S'ha passat del cop tradicional de conseqüències tràgiques al cop d'Estat tou, menys visible, més subtil; igualment nociu per una democràcia. Un s'identifica en el ferro roent de l'arma de foc; l'altre el segell d'una sentència judicial. Els dos tenen idèntic l'objectiu: la ruptura de l'ordenament jurídic. Canviar les regles del joc. Alterar la realitat democràtica per vies no previstes. Colpejar l'Estat en els seus òrgans més vitals. Noquejar-lo per fer-se amb el poder o per perpetuar-lo. Com veurem en la història política recent, les tensions entre la violència i la legalitat com a motors d'una estratègia subversiva conviuen en el substrat del cop. Totes dues —legalisme i fúria— els alimenta l'odi. I és sabut que l'odi és el camí més ràpid per arribar al poder.

En les noves modalitats insurreccionals no és fàcil distingir els colpistes. A *El golpe de Estado de Guadalupe Limón* (1946) Gonzalo Torrente Ballester escriu que davant d'un cop no es senzill diferenciar els herois de les marionetes o els gestos èpics dels tragicòmics. Fernando Oliván ha escrit sobre el cop d'Estat com a espectacle³. Segons Oliván, l'Estat té un punt dèbil: els moments de canvi polític, quan es produeix el buit de poder. En aquest precís instant —que la faula del Rei del bosc resolia de manera eficaç— l'Estat és vulnerable. El risc d'un

3 OLIVAN, Fernando (2020). *El golpe de Estado como espectáculo. Materiales para una teoría crítica del poder*. Madrid: Ediciones el Garaje.

desenllaç tràgic assoleix el seu punt àlgid. L'Estat es transforma en un teatre d'actuacions. Hi ha uns "protagonistes", un "escenari", una "trama" i un "ritme". Hi ha ganes d'espectacle i divertiment. Els poderosos s'alcen per escriure un guió que protegeixi els seus interessos. Cerquen impunitat. El circ romà on regna el més fort o el més hàbil o el més llest o el que suma totes aquestes virtuts seria la metàfora perfecte del cop d'Estat.

Formes de subversió d'aparença legal.

Un dels majors èxits de la literatura fantàstica d'aquest segle XX —exportat a la televisió amb la signatura d'HBO— ha estat la saga de George R. R. Martín, *Cançó de gel i foc*. Malgrat els set llibres, les narratives de Ponent i la sèrie *Joc de Trons* (un total de 73 capítols dividits en 8 temporades), la història escrita per Martín transita al voltant d'una gran pregunta: qui té el dret d'ocupar el Tro de Ferro? Per respondre-la, el lector o l'espectador s'ha d'enfrontar amb una sèrie de dilemes ètics, morals, polítics i jurídics que van des de la rebel·lió, la traïció, el tiranicidi passant per les regles de la legitimitat dinàstica, la guerra justa, el *ius puniendi*, l'exercici il·legítim del poder, la justícia restauradora fins a arribar a plantejaments de conquesta del poder mitjançant sofisticats exercicis d'estratègia militar⁴. En el fons, el relat ens situa davant d'una dicotomia: només hi ha dues formes de conquerir el Tro de Ferro. Una és la legítima; d'acord amb les lleis dinàstiques. L'altra, la subversiva: per la força, el terror, el caos i la sang. Un dels aspectes essencials de *Cançó de gel i foc* són les diverses formes de violència utilitzades per conquerir el poder.

Podríem fer-nos preguntes similars a les que proposa *Joc de Trons*: qui té dret a governar? O a legislar? Qui està legitimitat per dirigir la política exterior d'un Estat? I la interior? Aquells

4 ALENZA, José Francisco (2020). *Derecho y justicia en Juego de Tronos*. Navarra: Aranzadi. P. 37.

escollits democràticament d'acord amb el resultat d'unes eleccions plurals, lliures i competitives? O els que en un moment donat imposen, per mitjà de la por i la violència, la llei del més fort? En altres paraules, quin poder és més legítim, el sorgit de les urnes o de les armes? No cal respondre a les preguntes. Al menys, no ara. De les moltes formes de conquerir el poder, hem prescindit de les democràtiques. Centrar-nos en el cop d'Estat respon, talment pot llegir-se a l'obra de George R. R. Martín, a la voluntat de reflexionar sobre tot allò que hi ha en les profunditats d'una acció subversiva. Ens interessa endinsar-nos en escenaris fruit de situacions excepcionals no previstes com el buit de poder, les atmosferes insurreccionals, les restauracions dinàstiques o la ruptura brusca de l'ordenament jurídic.

I ens interessa, sobretot, la modalitat colpista sorgida dins d'un context de d'enfortiment teòric dels drets humans: cop d'Estat "constitucional" (o cop institucional). En aquesta modalitat, *les elits del poder* —per dir-ho a la manera de C. Wright Mills— s'aprofiten de l'ordenament jurídic constitucional per destruir la democràcia des de dins del sistema. I ho fan invocant la Constitució. Les conseqüències són similars a les del cop tradicional: concentració de poder (abús), suplantació (perpetuar-se en un càrrec més enllà d'allò legalment previst), desinstitucionalització (erosió de les institucions i buidatge de contingut) o frau institucional (utilització de les institucions per finalitats no previstes). L'objectiu és la ruptura de la Constitució. Es neguen els drets fonamentals, s'ignora la voluntat popular, es polititza la justícia i les forces i cossos de seguretat, es crea un dret a la carta, es criminalitza la dissidència i es desplega una estratègia d'histrionisme polític i propaganda de l'odi que té com a finalitat crear un ambient *guerracivilista*.

Llatinoamèrica ha estat un territori especialment procliu al cop d'Estat constitucional. D'exemples no en falten. La irrupció, el juny de 2009, en la residència presidencial de Manuel Celaya a Hondures i la posterior detenció il·legal a Costa Rica, o al judici polític exprés al qual es va sotmetre, l'any 2012,

a Fernando Lugo o el procés d'*impeachment* contra la presidenta del Brasil, Dilma Rousseff que va acabar el 2016 amb la seva destitució, tal vegada siguin els casos més importants i coneguts. No són els únics. L'Estat espanyol no és aliè a la modalitats colpistes de baixa intensitat. Els darrers anys hem assistit a processos per col·locar polítics a l'alta judicatura de l'Estat, s'ha creat una policia patriòtica que s'ha servit de programes de *ciberespionatge* per perseguir la dissidència política i s'han bloquejat les institucions judicials per garantir l'exercici del poder il·legítim i el manteniment de la impunitat de la dreta patriòtica més identificada amb la raó d'Estat subjacent a la Constitució de 1978.

Estructura i objectius del llibre.

Hem dividit el llibre en quatre grans apartats: 1) els teòrics; 2) els militars; 3) els civils i 4) els jutges. Aquests quatre apartats sumen un total de deu capítols. Al principi, una presentació amb el títol: "Espanya, el Rei, l'ordre i la llei". I al final, un epíleg intítulat "El cop d'Estat permanent" que pretén ser un breu catàleg de conclusions i, alhora, un estat actual de la qüestió.

L'apartat "Els teòrics" és el destinat als fonaments doctrinals del cop d'Estat. Conté un únic capítol. S'indaga en la literatura que ha generat el colpisme, des de la pionera de Gabriel Naudé, passant per les del *kronjurist* del Tercer Reich, Carl Schmitt, fins arribar a les modernes tècniques de subversió de la democràcia. Hans Kelsen va escriure que el cop d'Estat és tota aquella reforma o reemplaçament de la Constitució per procediments no previstos, la qual cosa ens situa en un estat de no violència; colpisme de vellut amb absència d'armes i trets. Steven Levitsky i Daniel Ziblatt escriuran que les noves formes de subversió de la democràcia estan emparades per la legalitat. Avui la ruptura de la Constitució es fa en nom de la llei mateixa. És el que qualificarem, d'acord amb Gene Sharp, de *lawfare* o cop tou.